

KUL HAKKI VE HAKKA RİAYET ETMEK*

“Hak” kelimesi Kur’an’da ve hadiste “korunması, gözetilmesi veya sahibine karşı yerine getirilmesi gereken maddî veya manevî görev, sorumluluk, borç” demektir.

Dinimiz hak kavramına büyük bir önem atfeder. Bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyuruyor:

لَتُرَدَّنَّ الْحُقُوقَ إِلَىٰ أَهْلِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّىٰ يُقَادَ لِلشَّاةِ الْجَلْحَاءِ مِنَ
الشَّاةِ الْقَرْنَاءِ

“Kıyamet gününde (üzerinize geçirdiğiniz) hakları sahiplerine ödeyeceksiniz. Öyle ki, boynuzsuz koyunun hakkı boynuzlu koyuna ödettirilecektir.”¹

Bir başka hadiste ise Allah Resûlü,

أَعْطِ كُلَّ ذِي حَقِّ حَقَّهُ

“Her hak sahibine hakkın ver”² buyuruyor.

İslâm ahlâkçıları, hak konusunu ele alırken Allah’ın sıfatlarından birinin de “Hakk” (Gerçekten var olan, varlığında şüphe bulunmayan; varlığı, ilah ve Rab oluşu gerçek olan...) olduğuna dikkat çekerler.

Mehmed Âkif şöyle der:

Hâlıkın nâmütenâhî adı var, en başı Hakk,
Ne büyük şey kul için hakkı tutup kaldırmak.³

* Bu metin Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi Dr. Hüseyin KAYAPINAR tarafından hazırlanmıştır.

¹ Müslim, “Birr ve’s-Sıla”, Bab 15.

² İbnü Hibban, *Sahih*, II, 23.

İslâm bilginleri konunun iyi kavranıp gereğinin yerine getirilebilmesi için hakları belli başlıklar altında gruplandırmışlar, bunlardan her biri hakkında gerekli açıklamalar yapmışlardır. Buna göre haklar ana hatları ile,

- a. Allah hakları (Hukukullah)
- b. Kul hakları (Hukuku'l-ıbad) olmak üzere ikiye ayrılır.

Allah Hakları

Allah'ın kullar üzerindeki hakları O'un emir ve yasaklarının yerine getirilmesidir. Mümin, ilâhî emirlerin her birini yerine getirerek bu haklardan/bu konulardaki sorumluluklardan kurtulmuş olur.

Kul Hakları

“Kul hakları” denince her insanın sahip olduğu yaşama hakkı, mal, ırz ve namus dokunulmazlığı gibi temel insan hakları akla gelir. Bu noktada mümin-kâfir, yabancı-tanıdık ayrımı söz konusu değildir.

Kur'ân-ı Kerim'de birçok âyette kul haklarına saygı gösterilmesi istenmiş, bu haklara saldırı mahiyetindeki tutum ve davranışlar yasaklanmıştır. İnsan onurunu zedeleyen gıybet -ki Allah onu ölü eti yemeye benzetiyor-,⁴ emanete hıyanet, sırrı ifşa etmek, su-i zanda bulunmak, insanları küçümsemek, horgörmek, alaya almak, söz taşıyarak insanların arasını açmak, kıskançlıkla başkalarının kazanç ve ikballerine engel olmak ve benzeri kötü davranışların hepsi kul hakları kapsamında yer alır. İslâm âlimlerinin çeşitli âyet ve hadislere dayanarak tespit ettikleri büyük günahların (kebâir) çoğu kul haklarıyla ilgilidir.

---

³ M. Akif Ersoy, *Safahat*, TDV Yayınları, Ankara 2009, s. 379.

⁴ Hucurât, 49/12.

Özellikle hac ibadeti için dar bir coğrafi mekânda milyonlarca insanın bir arada bulunmak zorunda olduğu dikkate alınırca, kul hakkı konusundaki hassasiyetin ne kadar önemli olduğu anlaşılır. Kişinin onuruna ve haysiyetine zarar verecek her türlü sözlü ve fiilî davranıştan uzak durmak müminin manevî hayatı açısından büyük önem arz ediyor. Bu noktada karşısındakini azarlamak, ona hakaret etmek, ona karşı şiddet kullanmak gibi davranışlardan sakınmak gerekiyor. Rabbimiz hac ibadetini emrettiği âyette şöyle buyurur:

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ
وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ
الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ

“Hac (ayları) bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa artık ona hacda (ihramlı iken) cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir. (Âhiret için) azık toplayın şüphesiz azığın en hayırlısı takvadır...”⁵

Âyetteki “günaha sapmak” diye çevrilen “füsûk” kelimesinin “Harem’de işlenen her türlü isyan, küfretmek, ihramlı iken avlanmak” gibi özel manaları ifade ettiği tefsirlerde beyan edilmektedir.⁶

Her ne kadar okuduğumuz âyette yasaklar ihramlıya yönelik gibi görünse de insanlarla kavga etmek, insanlara sövmek, kötü söz söylemek her zaman yasaktır. İnsanı rencide eden söz ve davranışlar kalp kırmaktır. Ahlâkî hayatımızda kalp kırmak Kâbe yıkmak gibi telakki edilir. Ünlü bilgin Molla Câmî (v. 898/1492) şöyle der:

⁵ Bakara, 2/197.

⁶ İbn Kesir, *Tefsir*, I, 540.

*Kâbe bünyad-ı Halil-i Âzerest
Dil nazargâh-ı Celil-i ekberest.*

Yani “Kâbe Âzer oğlu İbrâhim’in yaptığı bir binadır. Oysa gönül yüce Allah’ın nazargâhıdır; O’nun baktığı, değer verdiği yerdir.” Yani müslüman Kâbe’ye saygı gösterdiği gibi, müslümana da saygı gösterir. Kâbe’nin yıkılmasına razı olmadığı gibi, müslümanın gönlünü de kırmaz.

Bu genel bakışın yanında İslâm, gündelik hayatta çeşitli anlardaki ilişkilerde dikkatli davranılması, kişilerin karşılıklı olarak haklara riayet etmesi gerektiğine özel bir vurgu yapılır.

Meselâ, aile hayatında eşlerin birbirleri üzerindeki hakları, çocukların anne baba ve anne babanın çocuklar üzerindeki hakları, işveren ve işçinin birbirleri üzerindeki hakları belli başlı kul hakkı alanlarını oluşturur.

Komşu Hakları

Toplumun her kesimini kapsaması açısından komşuların birbirleri üzerindeki hakları üzerinde sıklıkla durulan konular arasında yer alır.

Komşuluk ilişkileri kul hakları ihlâllerinin sıklıkla yaşandığı önemli bir alandır.

Komşu hakkı, dinimizin en çok üzerinde durduğu haklardanır. Peygamber Efendimiz bir hadisinde şöyle buyurur.

مَا زَالَ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ يُوصِيَنِي بِالْجَارِ حَتَّى ظَنَنْتُ أَنَّهُ يُورَثُهُ

“Cebrail (a.s.) bana komşuyu o kadar çok tavsiye etti ki, onu mirasçı kılacağına zannettim.”⁷

⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 458; Beyhaki, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 276.

Komşuluk ilişkileri sosyal bir alanı ifade eder. Bir bakıma toplum hayatının düzen ve huzurunun başlangıç noktasıdır. Bu konuda yapılacak hak ihlalleri sudaki iç içe daireler gibi yaygınlaşır, zamanla çevreyi ve toplumu da etkisi altına alır. Bu konu öylesine önemlidir ki, Hz. Peygamber komşusuna zarar veren kimsenin geçek imana sahip bulunamayacağı uyarısında bulunmuştur. Bir gün Resulullah,

وَاللّٰهُ لَا يُؤْمِنُ وَاللّٰهُ لَا يُؤْمِنُ وَاللّٰهُ لَا يُؤْمِنُ

“Vallahi iman etmiş olmaz, vallahi iman etmiş olmaz, vallahi iman etmiş olmaz.” buyurmuştu. Kendisine,

وَمَا ذَاكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ

“Kimdir iman etmiş olmayan ya Resûlellah” diye sorulduğunda,

الْجَارُ لَا يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقَهُ

“Komşusu bela ve eziyetinden emniyette olmayan kişi” cevabını vermiştir.⁸

Bu konuda bir başka hadis ise şöyledir:

لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ لَا يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقَهُ

“Komşusu belasından emin olmayan cennete giremez.”⁹

Allah rızası için hacı olmak üzere bu kutsal topraklarda bulunan bizler, başkalarıyla aynı odayı, aynı mutfağı, aynı banyoyu, aynı asansörü paylaşmakta, yan yana bulunmaktayız. Günümüzün çoğunu aynı mekânlarda birlikte geçiriyoruz. Kısa süre devam edecek bir tür komşuluk ilişkisi içinde bulunuyoruz. Bu

⁸ Buhârî, “Edeb”, 39; Müslim, “Îmân”, 73.

⁹ Müslim, “Îmân”, 21.

münasebetle, yanımızdaki insanları rahatsız edici durumlardan uzak duralım. Oturuşumuzda, konuşmamızda, giyinişimizde, hal ve tavırlarımızda çok dikkatli olalım. Yanımızdaki arkadaşımızın bizden rahatsız olabileceğini aklımızdan çıkarmayalım. Ortak kullanım alanlarına bizim kadar başkalarının da ihtiyacı olduğunu hatırdan tutup gerekirse müslüman kardeşimizi kendimize tercih edelim. Meselâ, asansöre veya otobüse binerken itişip kakışmak, kavga etmek, kırıcı söz söylemek gibi tutumlara asla tevessül etmeyelim. Bütün ilişkilerimizde kadın-erkek mahremiyetine dikkat etmek gerekiyor. Bu noktada hassas davranmamak hem kul hem de Allah hakkı ihlâline sebep olur.

Resulullah buyuruyor ki:

لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ يُحِبَّ لِأَخِيهِ - أَوْ قَالَ لِجَارِهِ - مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ

“Sizden biriniz kendisi için istediğini (Müslüman) kardeşi için -bir rivayette komşusu için- istemedikçe (gerçek anlamda) iman etmiş olmaz.”¹⁰

Peygamber terbiyesinde yetişen sahabiler kul haklarına son derece dikkat ederlerdi. Başkasının hakkını üzerine geçirmek şöyle dursun, mümin kardeşlerini kendilerine tercih ederlerdi. Burada, Huzeyfetü'l-Adevî'nin, Yermük savaşındaki bir hatıra-sına değinmek istiyorum:

Savaşta ortalığın biraz sakinleştiği sırada Huzeyfetü'l-Adevî elinde su kırıbası, susayanlara su vermek üzere yaralılar arasında dolaşmakta iken amcasının oğluna rastlar. Tam ona su vereceği sırada yakından birisi inilti bir sesle su istemektedir. Bu şahıs Hişam b. Âs'tır. Amcasının oğlu, gözüyle işaret ederek suyu ona götürmesini ister. Tam suyu ona vereceği sırada daha derinden başka bir inilti duyulur. Bu sefer Hişam gözüyle suyu ona götürmesini işaret eder. Huzeyfe o sesin sahibini aramaya

¹⁰ İbn Mâce, “İmân”, 9.

gider. Fakat bulduğunda o zat şehit olmuştur. “Bari Hişam’a yetiştireyim” der; ama döndüğünde onun da vefat ettiğini görür. Amcasının oğluna koşar, heyhat ki, o da Rabbine kavuşmuştur.¹¹

Hz. Peygamber’in Kul Hakları Konusunda Müslümanları Bilgilendirmesi

Hz. Peygamber bir konuda ashabını bilgilendireceği zaman çok kere konuyu kolayca bellenebilecek bir şekilde maddelerle özetlerdi. İşte müminlerin birbirlerine karşı görevlerini hatırlattığı şu hadiste de böyle bir yol takip edilmiştir:

خَمْسٌ تَحِبُّ لِلْمُسْلِمِ عَلَىٰ أَحْيِهِ رَدُّ السَّلَامِ وَتَشْمِيتُ الْعَاطِسِ وَإِجَابَةُ
الدَّعْوَةِ وَعِيَادَةُ الْمَرِيضِ وَاتِّبَاعُ الْجَنَائِزِ

“Şu beş şey, bir müslümanın diğer müslümanlar üzerindeki hakkıdır: Selâmına karşılık vermek, hapşırana (elhamdülillah dediğinde) yerhamükellah demek, davetine gitmek, hastayı ziyaret etmek, cenazede hazır olmak...”¹²

Şüphesiz bu haklar sayılanlardan ibaret değildir. Daha birçok hak ve görev vardır. Burada zikredilenler daha çok önem arz ettikleri için öne çıkarılmıştır.

Bir başka rivayette ise “öğüt isteyeneye öğüt vermek” de bu görevler arasında sayılmıştır.¹³ Unutulmamalı ki, görevlerin ihmali kişiyi hak ihlalleri ile kaşı karşıya bırakır.

Zekâtın verilmemesi de büyük kul hakkı ihlallerinden birini oluşturur. Allah Teâlâ buyuruyor ki:

¹¹ Kurtubî, *el-Câmi*, XVIII, 28; M. Akif Ersoy, *Safahat*, s. 441.

¹² Müslim, “Selâm”, 3; İbn Mâce, “Cenâiz”, 1; Ahmed, II, 322.

¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 372; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 347.

وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ

“Onların mallarında mahrumun ve isteyenin hakkı vardır.”¹⁴

Başka bir âyette de,

كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ

“Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yeyin. Devşiriliş toplandığı gün de hakkını (zekât ve sadakasını) verin...”¹⁵ buyuruluyor.

Kul Hakkından Korunmak

Kul hakkı almaktan korunmak için insana saygı, bencillikten uzak kalma; kendini başkasının yerine, başkasını kendi yerine koyma gibi insanî duygulara sahip olmanın yanı sıra üzerinde kul hakkı olarak ölmenin ne büyük bir günah olduğunu düşünmek gerekir. Hz. Peygamber’in şu hadislerini hatırdan çıkarmamak icap eder.

Hz. Peygamber sahabilere “Müflis kimdir?” diye sordu. Sahabiler, “Müflis, bize göre parası ve malı olmayandır” cevabını verdiler. Bunun üzerine Resulullah şöyle buyurdu:

إِنَّ الْمُفْلِسَ مِنْ أُمَّتِي يَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِصَلَاةٍ وَصِيَامٍ وَزَكَاةٍ وَيَأْتِي قَدْ شَتَمَ هَذَا وَقَذَفَ هَذَا وَأَكَلَ مَالَ هَذَا وَسَفَكَ دَمَ هَذَا وَصَرَبَ هَذَا فَيُعْطَى هَذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ وَهَذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ فَإِنْ فَنِيَتْ حَسَنَاتُهُ قَبْلَ أَنْ يُقْضَى مَا عَلَيْهِ أُخِذَ مِنْ خَطَايَاهُمْ فَطُرِحَتْ عَلَيْهِ ثُمَّ طُرِحَ فِي النَّارِ

“Şüphesiz ümmetimden (asıl) müflis; kıyamet günü namaz, oruç ve zekât getiren; ama bununla birlikte birisini azarlamış, birisine iftira etmiş, başka birisinin malını (haksız yere) yemiş,

¹⁴ Zâriyat, 51/19.

¹⁵ En’âm, 6/141.

ötekinin kanını dökmüş, bir başkasını dövmüş (olarak gelir). Bu hak sahiplerine sırayla onun iyi amellerinden verilir. Borçları ödenmeden amelleri biterse, hak sahiplerinin günahları hak yiyene yüklenir sonra da cehenneme atılır.”¹⁶

Kul Hakkından Kurtulmak

Temel ilke kul hakkı ihlâli yapmamaktır. Ancak yapılmışsa bu yükten kurtulmaya çalışmak da müminin görevleri arasındadır.

Bir hadis-i şerifte Allah'ın huzurunda hesabı sorulacak olan günahlar; affedilebilecek olanlar, affedilemeyecek olanlar ve affedilmesi şarta bağlı olanlar şeklinde üçe ayrılmıştır. Birincisinin kulun Allah'a karşı işlemiş olduğu günahlar, ikincisinin inkârcılık, üçüncüsünün de kul haklarından doğan günahlar olduğu bildirilmiştir.¹⁷

Allah (c.c.) kendisine karşı işlenen günahlardan tevbe edenlerin günahlarını bağışlayacaktır. Kötü söz söylemeden, günah işlemeyen hacceden kişinin anasından doğduğu günkü gibi günahsız olacağını Resulullah haber vermiştir.¹⁸ Ancak kul hakkı bu hükümden istisna edilmiştir.

Aslında kul hakkı türünden olan günahlar sadece kula haksızlık değil, aynı zamanda Allah'ın ermine isyan etmektir. Yani bu günahlarda kulun hakkı olduğu gibi Allah'ın hakkı da vardır. Ama Allah bu gruptaki günahları ancak kulun hakkı verildikten veya kul ile helâlleşildikten sonra affedebilecektir.

Hz. Peygamber Bedir Savaşı'nda elinde bir okla askerinin safını düzeltmektedir. Bu sırada Sevad b. Gaziyye adındaki bir sahabinin karnına okla dokunarak hizaya gelmesini ister. Sevad; “Ya Resûlellah! Canımı acıttın. Şüphesiz Allah seni hak ile göndermiştir. Kısas uygulamama izin ver” der. Hz. Peygam-

¹⁶ Müslim, “Bir”, 60; Tirmizî, “Kiyame”, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 303.

¹⁷ TDV *İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, “Hak” maddesi.

¹⁸ Buhârî, “Hac”, 4; Müslim, “Müsaafirûn”, 294; Tirmizî, “Hac”, 41; Nesaî, “Mesacid”, 6.

ber karnını açarak kısas uygulamasını söyler. Sevad hemen onu kucaklar ve öper. Hz. Peygamber niçin böyle yaptığını sorduğunda; “Ya Resulellah! Görüyorsun, öldürülmekten emin değiyim. Seninle son temasım cildimi cildine değdirmek olsun istedim” der. Peygamberimiz de ona hayır dileğinde bulunur.¹⁹

Hz. Peygamber’in kul hakkı ihlâli ile ilâhî huzura varmamak için nasıl hassas davrandığına dikkat etmek gerekiyor.

Hak sahibi ölmüşse ve hakkı mali haklardansa borçlu, hak sahibinin mirasçılara borcunu ödeyerek onlarla helâlleşmeli, mirasçuları yoksa o borcu, alacaklı adına yoksullara sadaka olarak vermelidir. Ayrıca tevbe istiğfar etmelidir. Eğer hak bedene, namusa, haysiyete yönelik bir haksa ve hakkı yenilen kimse ölmüşse hak yiyen kimse tevbe istiğfar etmeli, Allah’tan af dilemelidir.

---

¹⁹ Taberî, s. 446-447’den naklen İbrahim Sarçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 275.